

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՐՔՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՀՊԱՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՄԵՐ ԱՎԱՆԴՆԵՐԸ

Երչես Մայր Հայրենիք այցելած
բազիլիացի գրող Ժայմե Ադոուր
դա Կամարան, խորհրդածելով
Սովետական Հայաստանից ստա-

ցած իր տպավորությունների վրա, հատկա-
նշական մի գուգակշիռ է անցկացրել հայ և
հույն ժողովուրդների անցյալում ստեղծած
մշակութային ավանդների և նարտարապե-
տական հուշարձանների պահպանության
վերաբերյալ. «Հայերն ունեն մշակութային
նույնպիսի ավանդներ, ինչպես հույները.
տարբերությունն այն է, որ հույներն այդ
ավանդները պահպանել են ավերակների մեջ,
իսկ հայերը հասցրել են մինչև մեր օրերը»:

Արդարե, մեր Հայրենի հողը հայ նարտա-
րապետության գահաբեկումը հարուստ, բա-
ցողյա մի թանգարան է, հույակապ կոթող-
ների, պատմական հուշարձանների, տաճար-
ների և խաչքարերի մի սուրբ աշխարհ, որ-
տեղ յուրաքանչյուր քարի, ժայռի վրա հա-
վերժացել է հայ շինարար ժողովրդի հանճա-
րը, մեր կառուցող վարպետների տաղանդը
և մեր քարտաշների մատների շնորհիվ ու
նարտարությունը:

Պատմական այս հուշարձանների գլխով
անցել են ժամանակի փոքորիկները, բնա-
կան և բաղադրական ավերածությունների
մորիկները: Այդ հուշարձանների մի մասը
վերածվել է ավերակների, բայց շատերն էլ
մնացել են կանգուն՝ արհամարհելով արհա-
վիրենքն ու ժամանակը, որպես լուր վկա-
ները հայ ժողովրդի շինարարական տաղան-
դի և նարտար աշխատանքի:

Հայաստանում հնագույն նարտարապե-
տական կոթողը Գառնիի հայկական քաղա-

վորական ամրոց-մենյանն է, կառուցված
մեր թվարկությունից առաջ առաջին դարում:
Գառնիի ավերակների նուրբ խոյակներն ու
զարդափանդակները վկայում են նարտարա-
պետական արվեստի բարձր զարգացումը
Հայաստանում:

Բուն հայկական նարտարապետությունը,
սակայն, զարգացման ինֆեուրույն, բարձր
մակարդակի է հասնում է—ԺԳ դարերում,
ուրարտական կառուցողական արվեստի հիմ-
քերի վրա, որից հետո բուն Հայաստանում
համարյա նոր բան չի ստեղծվում և մեր երկ-
րում չենք հանդիպում հայ արվեստի մնա-
յուն նոր գործերի: Է դարում է, որ իր վերջ-
նական ձևն ու բովանդակությունն է ստա-
նում հայ նարտարապետությունը: Մնունդ է
առնում և իր կատարելության հասնում հայ
նարտարապետական ոճը:

ԺԳ—ԺԴ դարերից հետո, մեր ժողովրդի
բաղադրական կյանքի դժբախտ պայմաննե-
րում, քիչ անգամներ կատարվել են լուրջ
և հիմնական վերանորոգումներ նարտարա-
պետական այդ հուշարձանների, պատմական
տաճարների և սրբավայրերի վրա:

Այնուամենայնիվ, այստեղ երախտագի-
տությամբ պետք է հիշատակենք անունները
Փիլիպոս Աղբակեցի, Հակոբ Ջուղայեցի,
Եղիազար Այնթապցի, Սիմեոն Երևանցի,
Ղուկաս Կարենցի հայրապետների, որոնք,
առավել կամ նվազ չափով, կատարել են վե-
րականություններ մեր մի շարք պատմական
հուշարձանների վրա, երբեմն նույնիսկ նոր
մասեր կառուցելով նրանց վրա:

Այսպես, օրինակ, Մայր Տաճարի զանգա-
կատան շինությունն սկսում է Փիլիպոս Աղ-

բակեցին, այն ավարտում է Հակոբ Զուլա-
յեցին: Նղիազար Այնթապցի կարողիկոսի
անվան հետ է կապված Մայր Տանարի փոքր
կարողիկեների շինությունը: Փրիլյան, Հա-
կոբ և Նղիազար կարողիկոսները, ըստ Առա-
մեյ Դավթիծեցու և Սիմեոն կարողիկոս Նե-
վանցու «Զամբո»-ի վկայությամբ, կառառել
են վերանորոգման աշխատանքներ Ս. Հռիփ-
սիմի և Ս. Գայանեի վանքերում: Ս. Հռիփսի-
մի գանձակապատան շինությունը եղել է Ղու-
կաս Կարենցու օրով, ինչպես վկայում
է գանձակապատան արձանագրությունը:

Շինարարական ավելի փոքր աշխատանքներ կատարել են մեր պատմական հուշարձանների վրա նաև այլ հայրապետներ:

Սակայն, հետագա շրջաններում, մահա-վանդ մեր օրերից առաջ 100—150 տարինե-րի ընթացքում, քվում է, քե Մայր Աթոռ ռի կարողացել զբաղվել հարտարապետական կոթող մեր հին վանքերի և եկեղեցիների վերանորոգության աշխատանքներով։ Այդ պատճառով է, որ այդ ժամանակաշրջաննե-րում, պատմական մեր հայտնի սրբավայրե-րը և հայ հարտարապետության գոհար նմուշները, ինչպիսիք են Ս. Հռիփսիմեն, Ս. Գայանեն, Ս. Շողակաթը, Մ. Գեղարդը, Սա-հակին են ու Հաղբաթը, Հաղարծին են շարի-ներ, Սևանն ու Հովհաննականքը և տասնյակ այլ հայկակապ հուշարձաններ, մնացել են համարյա անմխիթար վիճակում։ Ավելի ծա-կր հոգսեր կարծեմ վերջին 100—150 տա-րիների ընթացքում պատճառ են դարձել, որ հայ հարտարապետության հարագատ ոճի և նշանակալի կոթողների նկատմամբ նվազի մասնավոր գնահատման է և դրանք պահելու և պահպանելու գործուրանքը։

Ալեկիւն, այդ ժամանակներում, մեր մի շարք պատմական կոթողները փոքր նորոգութիւնների ենթարկելիս, դժբախտաբար կատարվել են նույնիսկ սխալներ, հայ ճարտարապետական ռմբ հարազատութեամբ պահպանելով մտահոգութեան պակասի հետեւանում: Այսպես, օրինակ, Ս. Հոփսիմի տաճարում նման սխալներ կատարվել են շուրջ 70—80 տարի առաջ, տանարի մասնակի նորոգումների առթիւ: Պատմական տանարի ճարտարապետական ընդհանուր կառուցվածքին բոլորովին անհամապատասխան ռմով կառուցվել է նոր սեղան, իսկ տանար ներսից ամբողջովին ծեփվել է գաշով, լրիվ խաթարելով այդ գոհար եկեղեցու ճարտարապետական ներքին ճշմարիտ գեղեցկությունը: Նույն սխալները կատարվել են նաև Ս. Գայանէի վանքում, մասնակի վերանորոգումների ժամանակ, համարյա նույն ժամանակներում:

Միտիբարական է սակայն հաստատել, թե վերջին տասնամյակներում արտասահմանի մեջ կառուցված հայկական մի շարք եկեղեցիներ, արդարացիորեն կրում են հայ եկեղեցական հարտարապետության հին ոճի ազդեցությունը, օրինակ՝ Կահիրեի հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, Անթիպիասի Կաթողիկոսարանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր Տաճարը, Բուխարեստի հայոց Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին, Փարիզի և Լոնդոնի հայոց եկեղեցիները:

Նույնպես ուրախալի է արձանագրել, որ վերջերս հայկական ռեժիսոր Կարո Գևորգյանի «Մի օր Մոսկվայում» ֆիլմը հաջողությամբ ցուցադրվել է Երևանի կինոթատրոններում։

Մեր օրերին, հայրենի վերածննդյան նոր պայմաններում, հետզհետե ամրանում է և խորանում ազգային, հաւաքատ, հին ռեկ պահպանելու և վերականգնելու պայծառ գիտակցությունը: Արդարև, որքան նշմարիտ է այն միտքը, ըստ որի ռեկ ինքը ժողովուրդն է; որպես տվյալ ժողովուրդի անհատականությունը և հանճարը նշող արժեք: Ահա այս բարձր ըմբռնումով են առաջնորդվում մեր Հայրենիքում արվեստի մարդիկ և մանավանդ հայ նարտարապետները ընդհանրապես և Հայաստանի Պատմական հուշարձանների պահպանության պետական կոմիտեն հատկապես:

Այսօր, մեր Հայրենի բարեխնամ կառավարությունը, Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի միջոցով, մեծ գուրգուրանով պահպանում է մեր պատմական կոթողները և նորոգում դրանցից շատերը: Մինչև այժմ Հայրենի կառավարության կողմից վերանորոգվել են Սանահինն ու Հաղբատը, Մարմաշենը, Կեչառիսը, Դռավանքը և ուրիշներ:

Այս նույն գիտակցությամբ մերշնչված, մեր հայրենի պատմական մի շարք սրբավայրերի վերանորոգության սրբազան աշխատանքին է ձեռնարկել նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Տ. Տ. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրերին։

Արդարև, մեր պատմական սրբավայրերը վերանորոգելու մտածումը, հնագույն հայ նաւարապետական ոճը և տեսքը պահպանելու նախանձախնդրությամբ, Վեհափառ Հայրապետի գործունեության և ծրագրերի մեջ կենսառնական տեղ է գրավել. նրա գաճակալության առաջին իսկ օրերից:

Մանոթ է բոլորիս, թե Վեհափառ Հայրապետը ինչքան մեծ նշանակություն է տալիս պատմական մեր սրբավայրերի վերանորոգության այդ աշխատանքներին, այդ ծագրերի իրագործումը համարելով իր Հայրապետության հիմնական առաքելություններից մեկը:

Դեռևս 1955 թվականի դեկտեմբերի 1 թվակիր Հայրապետական իր անդրանիկ կոնդակում, որը մի ամբողջական ծրագիր էր նորին Ս. Օծուրյան ապագա գործունեության, խոսելով պատմական վանքերի, եկեղեցիների, սրբավայրերի վերանորոգման անհրաժեշտության վրա, հավատով և լավատեսությամբ գեղուն, գրում էր. «ՊԻՏԻ ՏՔՆԻՆՔ ԱՊԱ ՎԵՐԱՆՈՐՈՂՆԵԼՈՒ ԵՎ ՎԵՐԱԶԱՐԿԱՐԵԼՈՒ ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԸ՝ ՎԱՆՔԵՐ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ, ԻՆԶՊԵՍԻՆ ԵՆ Ս. ՀՈՒՓՍԻՄԵՆ, Ս. ԳԱՅԱՆԵՆ, ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԸ, ՕՇԱԿԱՆԸ, ԴԵՂԱՐԴԸ ԵՎ ՈՒՐԻՇԵՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ՄԵՐ ՀՈՒՑՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՍՅՈՒՆԵՐ ԿՀԱՆԴԻՍԱՆԱՆ ԵՎ ՀՈՉԱԿՎԱՍ ՏԱՃԱՐՆԵՐԸ ԱՂՈՔԻ ԵՎ ՈՒՆՏԻ ԵՎ ԶՄԱՅԼԵԼԻ ՀՈՒՇԱՐԱՋԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓԱՌՔԻ»:

Մեր եկեղեցին ու ժողովուրդը պետք է երախտագիտությամբ արձանագրեն, որ Վեհափառ Հայրապետը, խոսքից գործի անցնելով, 1956 թվից սկսել է այդ ծրագրի գործադրմանը և շարունակում է այն համառ հետևողականությամբ:

Ինչպես հայտնի է, Վեհափառ Հայրապետի գահակալության հինգ տարիների ընթացքում, ավարտվել է արդեն հիմնական վերանորոգումը Բջնիի եկեղեցու և Ս. Շողակաթի պատմական վանքի: Շուտով կավարտվեն հիմնական վերանորոգումները Ս. Հոփիսիմի, Ս. Գայանեի և Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եկեղեցիների:

Առաջիկա երկու-երեք տարիների ընթացքում կվերանորոգվեն նաև Ս. Գեղարդի, Խոր Վիրապի և Հաղարծինի վանքերը: Առավելագույնը երկու տարուց հետո ամբողջովին կավարտվեն նաև Մայր Տաճարի վերանորոգումն ու բարեգարդումը: Ինչպես հայտնի է, Մայր Տաճարի վերանորոգման աշխատանքները սկսվել են 1954—1955 թվականից և շարունակվում են առանց ընդհատման մինչև այժմ:

Այստեղ մի անգամ ևս պետք է կարևորությամբ ընդգծենք, որ վերոհիշյալ բոլոր վերանորոգումների ժամանակ, Վեհափառ Հայրապետի և Մայր Աթոռի հարադասական հանձնաժողովի շինարարական ծրագրերի մեջ առաջնորդող սկզբունք է դարձած հայկական ոճի հարազատ, հնագույն ձևերը պահպանելու մտածումը:

Գոհունակությամբ պետք է արձանագրենք այստեղ նաև, որ հայկական հնագույն ոճն ու ձևերը պահպանելու մտածումն ու մտահոգությունը, Վեհափառ Հայրապետի անմիջական ցուցմունքներով և հսկողությամբ, տարածվում են կատարված աշխատանքների այլ մարզերի վրա ևս, աշխատանքներ, որոնք ծագրվում և ի գործ են դրվում Մայր Աթոռում:

Այս ուղղությամբ ևս նորին Ս. Օծուրյանը տալիս է հետևողական աշխատանք: Հայկական եկեղեցական արվեստների հնագույն և վավերական ձևերի, հարազատ ոճի պահպանումը հետապնդվում է նաև սրբակառույցների և եկեղեցական ֆանդակագործության և զարդարվեստի մեջ:

Որքան կարևոր է հայկական ոճի պահպանությունը եկեղեցական հարադասական կառուցվածքի տեսակետից, նույնքան կարևոր է հայ ոճի պահպանումը սրբակառույցների և ֆանդակագործության և առնաստիակ եկեղեցական արվեստների բնագավառներում: Նույնիսկ եկեղեցական սպասներ, խաչեր, ասեղնագործ ծածկոցներ, Ս. Սեդակի վարագույներ, անհրաժեշտ է որ կրեն հայկական ոճի կնիքը:

Մասնավոր ուշադրության արժանի է բնականաբար սրբակառույցական արվեստի գործը, որը շատ դժվար իրագործելի ձևով է: Մեր եկեղեցիներում գործածված սրբակարները մեծ մասամբ, սկսած Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարից մինչև մեր արտասահմանի եկեղեցիները, չունեն հայկական ոճին համապատասխան դրոշմ: Սրբակարը, իր բովանդակությամբ, սերտորեն պետք է կապվի եկեղեցական հարադասականության ընդհանուր ոճի և առանձնահատկությունների հետ: Դրա համար էլ եկեղեցում կախված նկարը բավական չէ, որ ներկայացնի, օրինակ, Աստվածածնի սրբակարը գեղեցիկ արվեստով, այլ այդ գեղեցկությունը Հայ եկեղեցու մեջ պետք է կրի դրոշմը հայկական կատարողական արվեստի կերպի և հայ հոգու յուրահատուկ կրոնական զգայնություն: Եկեղեցում հավատացյալին չի կարող գոհացնել սրբակարի լուրջ բովանդակությունը, նույնքան կարևոր է նաև ինչ, որ այդ բովանդակության գեղարվեստական ներկայացումը իրականացվի յուրահատուկ տոնմանով: Հայ եկեղեցում սրբակարի գեղեցկությունը պետք է արտահայտվի հայկական ոճի կերպով, հայ նաշակով, հայկական հոգեբանությամբ: Սրբակարի մեջ պետք է կարգավի հայ արվեստի ոճը:

Մեր օրերում, ստեղծագործելու համար հայկական սրբակառույցության ոճի համաձայն, անհրաժեշտ է, որ մեր նկարիչները ներշնչվեն հայ մանրանկարչական արվեստից, հայ

հին որմանկարներից, ժԶ—ժԷ դարերում զարգացած Ս. Սեդանների դանած վարագույրների ոճից և առհասարակ հայ եկեղեցական արվեստի հնագույն նմուշներից:

Դեռևս 1957 թվականի հունիս 11 թվականի Իր նամակում, ուղղված Հայկաի Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության «Մարտիրոս Սարյան» ակադեմիայի պատվարժան վարչության, Վեհափառ Հայրապետը, անդրադառնալով վերոհիշյալ հարցերին, գրում էր. «Մենք զՄեզ պարտական կգգանք հոգաձուրյուն և գուրգուրանք ունենալ առհասարակ արվեստներու և ի մասնաւորի սրբազան նկարչության և երաժշտության նկատմամբ: Տարիներ առաջ, երբ տակավին ուսանող էինք, Բուրեշի համալսարանի գրասենյակներուն առջև, արվեստի խորհուրդներուն թափանցել կտարվէինք, և երբ, ավելի վերջը, հոգևոր կոչումի մը հետևելով, սպասավորը դարձանք մեր փառապանծ Ս. Եկեղեցւոյ, հետգնեան Մեր մտածումի և մտատանջության առարկան դարձաւ մեր եկեղեցիներէն ներս արվեստի կատարելության հասնող նկարչություն ունենալու իղձը: Պետք է խոստովանինք դառնությամբ, որ մեր եկեղեցիներուն մեջ գեանդված ու հարգված գեքթե բոլոր սրբանկարները, բիշբացառությամբ, շատ հեռու են նշմարիտ արվեստէն և բոլորովին գուրկ հայկականութենէն: Մենք արտասահման ալ հիասթափություն մը ունեցանք, տեսնելով, որ մշակութի մեծ կեդրոններուն մեջ իսկ, հայ եկեղեցիներուն մեջ ունինք սրբանկարներ, որոնք պատիվ չեն բերեր մեր եկեղեցիին և Ազգին: Աստուծո ռոգումությամբ, ինչքան ժամանակ, որ այս Ս. Աթոռին վրա գտնվինք, Մեր շինարարական ծագիւրներուն մեջ կեդրոնական տեղ մը պիտի գրաւեն սրբազան նկարչության հայկական ու մը և դպրոց մը ստեղծելու իղձը... Արդ, մեր առաջ դրված հարցն է, մեկնելով մեր ազգային մանրանկարչութենէն, հորինել մեծ չափերու վրա սրբանկարներ, ըլլա եկեղեցիներու պատերու վրա (Ֆրեսկո), ըլլա յուշաներկ կտավի վրա: Անշուշտ դյուրին գործ չէ այդ, որովհետև պարզապէս մանրանկարչության չափերը փո-

խելով, այսինքն մեծցնելով հարցը չի լուծվիր: Մենք կխորհինք, քեզ լոճալի արդյունքներու հասնելու համար պետք կա երկարատև աշխատանքի, ներշնչումի և նշմարիտ տաղանդի: ...Այս համբով պետք է ընթանալ ամենայն լավատեսությամբ»:

Վեհափառ Հայրապետը քայլ առ քայլ հետապնդում է Իր այս մտածումների կենսագործումը այն անալլայի լավատեսությամբ, քեզ այդ ուղղությամբ ի գործ դրված ջանքերը իրենց արդյունքները կտան առաջիկա տարիների ընթացքում:

Նույն սկզբունքով և ոգով առաջնորդված, Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռում հիմնել է հայ եկեղեցական արվեստի արվեստանոցներ, որտեղ, ինչպես անցյալի մեր հին վանքերում, պատրաստվում են հայկական ոճով խաչքարեր, եկեղեցական սպասներ, ֆանառայական և վարդապետական լանջախաչեր, ձեռագ խաչեր, վարագույրներ, եկեղեցական զգեստներ:

Մտադրված է և պատվիրված հայկական ոճով 30 գորգերի պատրաստությունը՝ հատկապէս Մայր Տաճարի գործածության համար:

Մեր գործարար Հայրապետի բոլոր այս ձեռնարկները և մանավանդ եկեղեցական արվեստի վերաբերյալ ամեն գործի մեջ հայկական ոճի պահպանման կենտրոնական մտածումը մեզ բոլորիս խանդավառում է և ոգեշնչում: Մենք մեզ գգում ենք մեր պապերի հոգալ մթնոլորտի մեջ, նրանց մտածումների և զգայնության մեջ, աստվածային գեղեցկությունը ընկալելու և արտահայտելու նրանց ապրումների կատարների վրա:

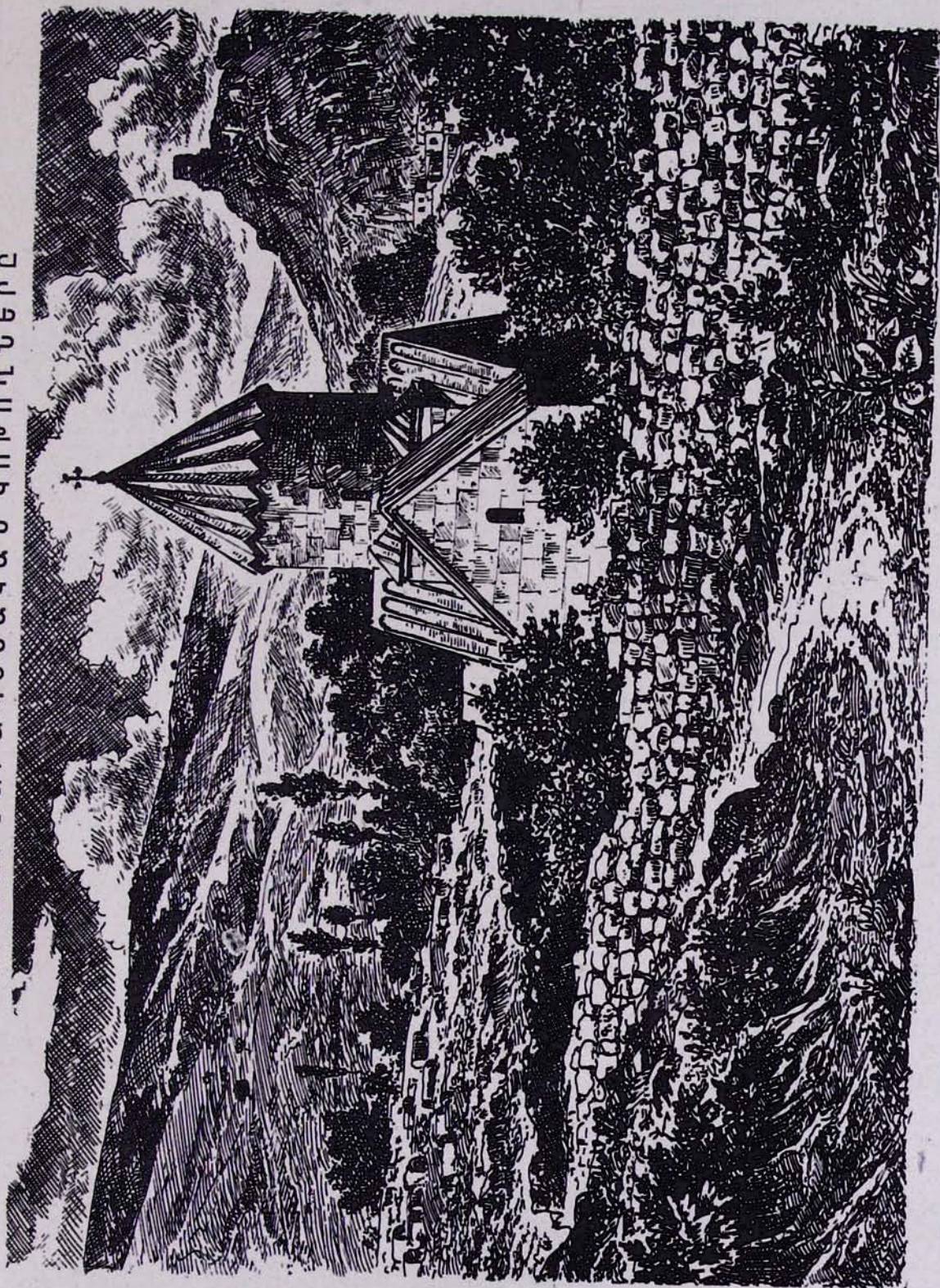
Մեր նախնիք անհուն զոհողությամբ կառուցել և մեզ ավանդ են թողել պատմական այդ հուշարձանները, տաճարները և եկեղեցական արվեստի գմայլերի նմուշները: Գուրգուրանք դրանց վրա, պահելով դրանք որպէս հայ ժողովրդի ստեղծագործ տաղանդի նվաճումները, հարազատությամբ գալիք սերունդներին փոխանցենք պատմական այդ կարողները, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա կա հայ հանճարի անջնջելի շունչն ու կնիքը:

ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԱ ՎԱՆՔԸ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ ԶԱՔԱՐՅԱՆ ԵՎ ՊՈՒՇՅԱՆ ԻՇԽԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԺԳ ԴԱՐՈՒՄ

Նկարիչ՝ Գրիգոր Ավագյան

ԲՋՆԻՒ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱՆԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԿԱՌՈՒՑՑԱԾ 1031 թՎԱԿԱՆԻՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԿՈՂՄԷՐ